

УДК: 94:327(497.1:4-15)"195"
329.15(497.1)"195"
329.055.1(4-15)"195"

DOI: <https://doi.org/10.31212/2023.novi.horizonti.mil.151-184>

Др Александар В. МИЛЕТИЋ
Институт за новију историју Србије, Београд
Виши научни сарадник, samiletic82@gmail.com

На новом идеолошком терену: југословенски комунисти и западноевропска некомунистичка левица у првој половини 1950–их година*

Апстракт: У раду је извршена анализа у науци до сада слабо обрађиване теме односа југословенских комуниста и некомунистичке (нестаљинистичке, социјалистичке и социјалдемократске) левице у Западној Европи током прве половине 1950–их година, периода када је Југославија улагала снажне напоре у правцу излаза из спољнополитичке изолације и тражења свог места у међународном хладноратовском поретку. Односи југословенских комуниста са западноевропском некомунистичком левицом представљали су, поред осталог, и сложен идеолошки изазов у склопу свеукупне сарадње једне социјалистичке земље попут Југославије са западним капиталистичким земљама.

Кључне речи: југословенски комунисти, западноевропска левица, Југославија, Западна Европа, Хладни рат

Увод

Спољнополитички и дипломатски напори Југославије и борба југословенског руководства за положај у међународним односима и своје место у свету током прве деценије Хладног рата, нарочито након југословенско-совјетског сукоба, довољно су до сада обрађивани у научној историографији како би се на основу тих резултата пружила доста поуздана слика и контекст самих догађаја. Међутим, поједини „рукавци” и теме поменуте проблематике до сада су остале или недо-

* Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години бр. 451-03-47/2023-01/200016 од 3.2.2023.

вољно обрађене или у потпуности запостављене, што у поменутој слици догађаја оставља извесне „празнине”, односно недоречености у склапању саме целине. Једна од таквих „празнина” свакако су тадашњи односи југословенских комуниста и западноевропских партија, посебно оних леве и несталинистичке, већином социјалистичке, провенијенције. Значај ове теме огледа се у томе што су поменути односи представљали важан облик неофицијалне југословенске спољне политике, или како смо је ми назвали „идеолошке дипломатије”,¹ преко којег су се у то време преламали поједини значајни сегменти југословенске спољнополитичке „офанзиве” у правцу изласка из међународне изолације и трасирања сарадње са Западом и његовом геостратешком сфером утицаја. У овом периоду на Западу је левица била у добром броју земаља на власти или је представљала утицајну опозицију, па је сарадња са њеним партијама била од незанемарљиве користи за Југославију. Преко сарадње ове врсте, односно путем званичних или незваничних контаката и веза са представницима разних западноевропских левичарских несталинистичких партија, градили су се важни, а у појединим случајевима и драгоцени „канални” комуникација са Западом и пласирања југословенског утицаја у овом делу света.

Поред ранијих појединачних покушаја,² ова тематика је релативно недавно садржајније отворена у домаћој и страниј историографији.³ Ми смо такође у својим старијим и новијим радовима отворили ову тема, како посредно у склопу других тематика тако и директно.⁴

-
- 1 Aleksandar V. Miletić, „Political Parties and Movements as Alternative Options for Yugoslavia’s Policy of International Cooperation”, in: *On the Fault Lines of European and World Politics: Yugoslavia between Alliances and Neutrality/Non-Alignment*, editors Srđan Mičić and Jovan Čavoški, (Belgrade: INIS, 2022), 291.
 - 2 Čedomir Štrbac, „Britanski laburisti u Jugoslaviji 1950”, in: *Jugoslovensko-britanski odnosi, Yugoslav-british Relations*, saopštenja sa okruglog stola, održanog 23–25 septembra 1987. godine u Kragujevcu, povodom 150 godina od dolaska prvog britanskog konzula u Srbiju, ur. Petar Kačavenda, (Beograd, ISI, 1988), 331–341.
 - 3 Nikola Mijatov, „Milovan Đilas i britanski laburisti 1950–1955”, *Istorija 20. veka* 2/2015, 27–43; Mateja Režek, „Milovan Djilas and the British Labour Party 1950–1960”, *Prispevki za novejšo zgodovino* 3/2018, 58–78; Natalija Dimić, „In Search of an Authentic Position: The First Phase of Political and Ideological Cooperation between Yugoslavia and West European Left, 1948–1953”, *Acta Histriae* 1/2019, 55–74; Nikola Mijatov, *Milovan Đilas i evropski socijalisti 1950–1958*, (Beograd: ISI, 2019); Nikola Mijatov, „The Case of Milovan Djilas and the European Socialists 1954–1958”, *Istorija 20. veka* 2/2019, 217–238; Никола Мијагов, „Југославија и Социјалистичка интернационала (1951–1954)”, *Токови историје* 1/2022, 239–259.
 - 4 Aleksandar V. Miletić, „Unrealized Nordic Dream. Milovan Đilas and the Scandinavian Socialists”, *Токови историје* 3/2015, 89–104; Александар В. Милетић, *Преломна времена. Милован Ђилас и западноевропска социјалистичка и социјалдемократска левица (1950–1954)*, (Београд: ИНИС, 2019); Aleksandar V. Miletić, „The Relationships between Yugoslav Communists and Scandinavian Socialists in the Light of Yugoslav Sources (1950–1953)”, *Acta Histriae* 1/2019, 75–87; Aleksandar V. Miletić, „Yugoslav Communists and Belgian Socialists 1950–1956”, *Токови историје* 3/2021, 121–143;

Овом приликом ћемо покушати да пружимо прегледну анализу односа југословенских комуниста и западноевропских некомунистичких партија у назначеном периоду, са посебним тежиштем на основне тачке спајања и раздвајања у релацијама између двеју страна. Под некомунистичком левицом овде подразумевамо партије, покрете и појединце који нису припадали комунистима и били следбеници антистаљинистичке политичке и идеолошке оријентације. То су у земљама Западне Европе у периоду о којем је реч углавном биле социјалистичке, социјалдемократске и лабуристичке партије.

У идеолошком процепу: Југославија и Запад

Новонастале околности после Другог светског рата донеле су Балкану, Европи и свету нови политички и геостратешки распоред снага, диктираних новом поделом света на два оштро супротстављена блока предвођених суперсилама СССР-ом и САД. Ова блоковска подела, у историји позната као Хладни рат, посебно се одразила на подручје европског континента, док је једна од њених најважнијих деоница водила управо преко Балкана. Нова, социјалистичка Југославија је у том контексту и поретку ствари имала посебну улогу и заузимала специфичну позицију, нарочито након раскида са СССР-ом и совјетским блоком 1948. године.⁵ Специфичност југословенске позиције се огледала у томе што је као социјалистичка земља изненада доспела у ситуацију политичке блокаде са Истока, свог природног идеолошког савезника, док са капиталистичким Западом још увек није изградила одговарајуће односе који би јој омогућили опстанак и излазак из спољнополитичке изолације. Све околности су упућивале на сарадњу са Западом, која је на почетку 1950-их и остварена, посебно у економском и одбрамбеном домену.⁶

Aleksandar V. Miletić, „Political Parties and Movements as Alternative Options for Yugoslavia’s Policy of International Cooperation”, 289–356.

- 5 Владимир Дедијер, *Изгубљена битка Јосифа Висарионовича Стаљина*, (Сарајево: Свјетлост, Просвета, Ослобођење, 1969); Čedomir Štrbac, *Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemalja. Sukob KPJ i Informbiroa*, (Prosveta: 1984); Jadranka Jovanović, *Jugoslavija u Ujedinjenim nacijama 1945–1953*, (Beograd: ISI, 1985); Čedomir Štrbac, *Sve-dočanstva o 1948*, (Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1989); Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*, (Zagreb: Globus, 1990); *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. Zbornik radova sa naučnog skupa*, priredio Đ. Tripković, (Beograd: ISI, 1999); Александар Животић, *Југословенско-совјетске војне супротности (1947–1957). Искушења савезништва*, (Београд: Архипелаг/ИНИС, 2015); Александар В. Милетић, *Титов емисар Милован Ђилас. Дипломатско-преговарачке и спољнополитичке активности, (1943–1953)*, (Београд: ИНИС, 2021).
- 6 Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949–1955*, (Zagreb: Globus, 1988); Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952–1955. Jugoslovensko približava-*

На почетку 1950-их година Запад и Атлантски пакт (НАТО) били су један од основних и најважнијих спољнополитичких ослонаца Југославије, све до Стаљинове смрти марта 1953. године. Помоћ коју је Југославија тада примала од Запада била је *conditio sine qua non* њеног опстанка.⁷ Југословенска сарадња са Западом одвијала се на неколико поља. Поред велике економске помоћи, Југославија је у том периоду примила и знатну оружану помоћ а такође је била укључена и у војностратешки одбрамбени систем Запада у овом делу Европе и Медитерана.⁸ Помоћ у сектору одбране, односно у наоружању је можда у том тренутку била и најважнија и од кључне улоге у јачању југословенске спољнополитичке позиције. О томе Милован Ђилас у својим мемоарима сведочи: „Наиме, ми смо већ примали помоћ у храни и сировинама западних држава (САД, Британија, Француска), понајвећма из САД. Али наша војска је била ненаоружана и неопремљена. Помоћ у оружју и опреми, нужнију и драгоценију него и у храни, ми дотада нисмо тражили због 'заостале свести' наших комуниста – због тога што би тиме у нашим партијским редовима совјетска пропаганда нашла погодно тле за коминформовску тврдњу о преласку 'Титове клике' у табор 'империјалиста'”.⁹ Сарадња Југославије и Запада може се пратити од друге половине 1949, када је југословенско-совјетски спор био интернационализован, односно изнет пред Генералну скупштину ОУН и тиме престао да буде „интерни” међупартијски сукоб два руководства унутар истог, совјетског блока. Овим гестом југословенског вођства сукоб са СССР-ом постао је званично међудржавна ствар на нивоу међународних односа.¹⁰ Свој врхунац ова сарадња доживела је у периоду од 1951. до 1953. године. Тада је југословенска страна од Запада примила велику количину финансијске, материјалне и војне помоћи, што јој је помогло да преброди тешку етапу изолованости и претње са Истока и СССР-а које су на моменте претиле да прерасту у оружану агресију.¹¹ Због тога је оружана помоћ и сарадња на војно-одбрамбеном пољу била најосетљивији и најважнији део целокупних односа Југославије и Запада у то време.

nje NATO-u, (Београд: Службени лист СРЈ, 2000); Ivan Laković, *Zapadna vojna pomoć Jugoslaviji 1951–1958*, (Podgorica: Istorijski institut Crne Gore, 2006); *Velike sile i male države u hladnom ratu 1945–1955. Slučaj Jugoslavije*, priredio Lj. Dimić, (Београд: Филозофски факултет, Архив ССГ, ИНИС, 2008); Александар Животић, *Вашингтонска конференција 1951.*, (Београд: Завод за уџбенике, ИНИС, 2015).

7 Vogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952–1955*, 8.

8 *Balkanski pakt 1953/1954*, priređivači Milan Terzić, Mihajlo Basara, Nemanja Milošević, Miljan Milkić, Dmitar Tasić i Tatjana Lečić, (Београд: Војноисторијски институт, 2005); Ivan Laković, *Zapadna vojna pomoć Jugoslaviji 1951–1958*, (Podgorica: Istorijski institut Crne Gore, 2006); Александар Животић, *Вашингтонска конференција 1951.*, (Београд: Завод за уџбенике, ИНИС, 2015).

9 Milovan Đilas, *Vlast i pobuna*, (Београд: Књижевне новине, 1991), 223.

10 Милетић, *Титов емисар Милован Ђилас*, 278–299.

11 Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu*, 322–344.

Врхунац одбрамбене и војне сарадње свакако представља потписивање Балканског пакта, 28. фебруара 1953, између Југославије, Грчке и Турске. На тај начин Југославија је практично постала врло важан стратешки чинилац Запада и НАТО-а у овом делу Европе и света.¹²

Међутим, требало би нагласити да је сарадња Југославије са Западом у овом периоду била искључиво стратешке природе и да није залазила у питања југословенске унутрашње политике, идеологије и друштвено-политичког и економског система. Запад и Југославију спајала је заједничка потенцијална опасност са Истока, од СССР-а и његовог блока држава, што је произвело и неминовно тактичко приближавање двеју страна. Према томе, Југославија и Запад (у првом реду САД и Велика Британија, али и остале државе Западне Европе) нису били, а нису ни могли да буду, с обзиром на фундаментално различите политичке и економске системе, ништа више од строго прорачунатих стратешких савезника у датом тренутку.¹³ С друге стране, и Запад и Југославија су пред собом имали јасно одређене краткорочне и дугорочне стратешке планове и циљеве, тако да су њихови односи у овом периоду имали строго одмерену и избалансирану динамику.

Наиме, Запад и његов блок држава (што се у суштини заправо односило на САД и њихову стратешку политику) у Југославији су на првом месту видели веома погодног, готово идеалног стратешког партнера у датој ситуацији и у датом тренутку. Као једна социјалистичка земља (донедавно веома привржена СССР-у по чијем је моделу градила своје друштво), Југославија је најпре сагледавана као потенцијални „вирус“ у источном блоку и прва „цигла“ из зида која је потенцијално наговештавала рушење његове монументалне грађевине. Затим, са својим војним, људским и ресурсним потенцијалом Југославија је несумњиво представљала важан регионални чинилац који је могао бити добро искоришћен у геостратешким плановима против СССР-а у јужном делу Европе. И на крају, Запад је према Југославији такође имао и дугорочне стратешке циљеве који су подразумевали постепено укључивање у западни блок, најпре преко одбрамбених аранжмана, а потом евентуално и кроз потпуни преображај ове земље у западну парламентарну демократију.¹⁴ Југословенско руководство је пажљиво вагало сваки, па и најмањи, потез у овим односима и грчевито одмеравало сваки корак предузет у овој изнуђеној ситуацији сарадње са блоком држава и идеолошки и политички природно ненаклоњеним Југославији, њеној политици и моделу друштвеног развоја.¹⁵ Основни

12 Исто, 488–511.

13 Милетић, *Преломна времена*, 39.

14 Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu*, 97.

15 У то време Југославија је већ била трасирала основне смернице своје политике, односно своју спољнополитичку доктрину. Наиме, радило се о моделу политике

циљ југословенског руководства у том тренутку, а и у каснијим деценијама, било је очување елементарне независности и суверенитета земље, као и њеног специфичног облика поретка и социјалистичког друштвеног развоја. Али у тим и таквим напорима југословенског вођства била је неопходна максимална пажња да тенденције ове неугодне сарадње не одведу у правцу циљева западне стране. „Стога је оно у сваком моменту било приморано да добро вага у којој мери одређен облик сарадње са Западом води јачању националне независности Југославије и унутрашњег политичког система, а у којој мери он има супротну тенденцију”, закључује Драган Богетић.¹⁶

С обзиром на све те околности, ова изнуђена, али несумњиво и врло непопуларна, сарадња југословенског руководства са западним блоком и његовим одбрамбеним савезом доводила је социјалистичку Југославију у веома незавидан положај сопствене идеолошке компромитације у међународном радничком покрету. Тим пре овај положај је био знатно тежи јер је поменути ситуацију додатно подгревала антијугословенска пропаганда пласирана из СССР-а и источног блока „народних демократија”. Из тог разлога, поред осталог, југословенском вођству је било од вишеструке користи да нађе сличну идеолошку подршку у свету. У првој половини 1950-их Југославија је већ била успоставила контакте са социјалистичким представницима из новоослобођених земаља бившег колонијалног простора у Азији, из којег је потенцијално могла добити више него драгоцену подршку на идеолошком терену.¹⁷ Међутим, у својој непосредној близини, на својим границама, Југославија је имала два изразито ненаклоњена блока, а са идеолошки истородног социјалистичког Истока и отворено непријатељство. Такође, већина комунистичких партија у Западној Европи (у првом реду Комунистичка партија Француске и Комунистичка партија Италије), биле су тада под снажним совјетским утицајем и показивале

усмерене на афирмацију независности малих држава у односу на велике силе и њихове блокове, што је у југословенском случају подразумевало и инсистирање на праву сваке земље и народа да има сопствени пут у социјализам. Биле су то основе будуће политике несврстаности, коју ће Југославија почети темељније и свеобухватније да развија од средине 1950-их година (Dragan Bogetić, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*, (Beograd: ISI, 1990); Dragan Bogetić, *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike 1956-1961*, (Beograd: ISI, 2006); Jovan Čavoški, *Jugoslavija i kinesko-indijski konflikt 1959-1962*, (Beograd: INIS, 2009); Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat. Oglеди o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944-1974)*, (Beograd: Arhipelag, 2014); Dragan Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju. O ideje do pokreta*, (Beograd: Zavod za užbenike, 2019)).

16 Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955*, 8.

17 Jovan Čavoški, „Ideološki prijatelj iz daleka: Jugoslavija i Azijska socijalistička konferencija”, *Istorija 20. veka* 1/2019, 139-160; Aleksandar V. Miletić, „The Role of Milovan Đilas at the Asian Socialist Conference in Rangoon, 1953”, *Токови историје* 3/2020, 117-137.

су, стога, отворену ненаклоњеност према Југославији и њеном руководству. Оно што је, ипак, на старом континенту отварало врата могућности за ту врсту сарадње биле су нестаљинистичке, али у доброј мери и антикомунистичке, снаге оличене у социјалистичкој, социјалдемократској и лабуристичкој левици.

Идеолошка алтернатива: Југословенски комунисти и западноевропски социјалисти и социјалдемократе

Левица, како комунистичка тако и социјалистичка, стекла је на крилима победе Антифашистичке коалиције после Другог светског рата велику популарност у Западној Европи. Рат и победа су у новим околностима комунизам једноставно рехабилитовали и у много већој мери него раније учинили потпуно легитимном политичком снагом на Западу. „После Хитлеровог напада на Русију европски комунизам је преузео водећу улогу у покретима отпора и привукао много присталица. Овај моменат и каснија совјетска војна победа донели су комунизму углед на целом континенту. На крају рата, 1945. године, комунисти готово да нису имали с ким да се надмећу... Комунизам је постао сила с којом треба рачунати чак и у земљама где је традиционално био слаб...”, пише Волтер Лакер.¹⁸ У сличној позицији се нашла и западноевропска некомунистичка левица, односно социјалисти и социјалдемократе, који су у многим земљама првих послератних година дошли на власт, сами или у коалицијама са другим партијама.¹⁹ Иако се левица није дуго задржала на власти у Западној Европи, у појединим земљама је ипак успела, упркос традиционалном и радикалном антикомунизму (доминантном на Западу), не само да остави трага, већ и да спроведе замашне реформе. Најбољи пример су британски лабуристи који су за шест година, колико су провели на власти (1945–1951), успели да спроведу национализацију дела крупне индустрије, банкарства, електричну енергију, јавни саобраћај, а такође су веома успешно извршили реформе и у сферама здравства и социјалног осигурања.²⁰ Поред британских лабуриста, социјалдемократе и социјалисти су после Другог светског рата на власти били и у Француској, Белгији и Холандији. Посебна појава у Западној Европи су скандинавски социјалдемократе, тј. социјалдемократске партије Шведске, Норвешке, Данске, Финске и Исланда. Наведене партије оставиће у земљама Скандинавије дубоког трага у виду својеврсне социјалне „традиције”, посебно социјалдемократске партије у Шведској и Норвешкој, које ће

18 Волтер Лакер, *Историја Европе 1945–1992*, (Београд: СЛЮ, 1999), 191.

19 Милетић, *Преломна времена*, 57–59.

20 David Coates, *The Labour Party and the Struggle for Socialism*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1975), 42–74.

се на власти задржати све до 1960-их година, обележавајући читаву једну епоху у политичкој историји ових земаља.²¹ Веома велики политички и друштвени утицај такође су имале и социјалистичке партије у Западној Европи које су у овом периоду деловале у опозицији, али су представљале значајан политички фактор у својим земљама. Овде мислимо пре свих на немачке социјалдемократе, затим француске и италијанске социјалисте, партије које су попут шпанске деловале у егзилу, швајцарске социјалисте и др.²² Социјалисти су у првој деценији после Другог светског рата, и поред успона и падова, ипак задржали и покушавали да обједине и пласирају свој утицај на глобалном нивоу, па је тако 1951. године дошло до оснивања Социјалистичке интернационале.²³ Међутим, почетни полет социјалистичке левице у Западној Европи веома брзо је спласнуо већ крајем 1940-их, а посебно на почетку 1950-их година, када су и најјачи представници западноевропске некомунистичке левице доживели дебакл, попут британских лабуриста који су октобра 1951. године изгубили изборе. Социјалисти су се одржали делимично у Скандинавији (Шведска и Норвешка) и у Аустрији. На власт су углавном дошле партије центра или су се вратили конзервативци, док су социјалисти и социјалдемократе углавном били јака опозиција током 1950-их година.²⁴

Југословенско вођство је почетком 1950-их година управо у западноевропским социјалистима и социјалдемократама препознало погодног партнера за сарадњу, како на идеолошком тако и на политичком пољу. Ова политичка „прилика“ била је на више начина несумњиво корисна Југославији у том тренутку. Најпре, радило се о идеолошки сродним и утицајним, а истовремено нестаљинистичким и некомунистичким, снагама у Западној Европи, геостратешки веома значајним југословенској страни. Затим, оваквим контактима обезбе-

21 Malcolm B. Hamilton, *Democratic Socialism in Britain and in the Sweden*, (Basingstoke: MacMillan Press, 1989).

22 Gregor Kritidis, *Linkssocialistische Opposition in der Ära Adenauer. Ein Beitrag zur Frühgeschichte der Bundesrepublik Deutschland*, (Hannover: Offizin, 2008); Лакер, *Историја Еспоне 1945–1992*, 185–190.

23 Talbot C. Imlay, *The Practice of Socialist Internationalism. European Socialists and International Politics, 1914–1960*, (Oxford: Oxford University Press, 2018).

24 Више о западноевропским социјалистима у првој деценији после Другог светског рата, видети: Stephen Padgett, William E. Paterson, *A History of Social Democracy in Postwar Europe*, (New York: Longman, 1991); Geoff Eley, *Forging Democracy. The History of the Left in Europe, 1850–2000*, (New York: Oxford University Press, 2002); David Childs, *The Two Red Flags. European Social Democracy and Soviet Communism since 1945*, (London–New York: Routledge, 2002); Peter Van Kemseke, *Towards an Era of Development. The Globalization of Socialism and Christian Democracy 1945–1965*, (Leuven: Leuven University Press, 2006); Donald Sassoon, *One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century*, (London–New York: I. B. Tauris, 2010).

ђивао се на посебан и мање транспарентан начин директан „пробој” југословенске дипломатије на Запад, а преко њега и у свет. Укратко речено, сарадња са партијама западноевропске некомунистичке левице значила је у много чему и однос са читавом Западном Европом. Најинтензивнији односи и сарадња између југословенских комуниста и западноевропских социјалиста и социјалдемократа одвијали су се у периоду од 1950. до 1956. године, односно за време најдраматичније изолације Југославије и после Стаљинове смрти у годинама стабилизације и нормализације односа са СССР-ом. Тада су успостављени контакти и развијена сарадња са свим великим западноевропским социјалистичким партијама и појединцима, а Југославија је стекла значајан број важних партнера за развијање и проширивање утицаја на Западу. Важно је, притом, напоменути да су ови односи одржавани на нивоу међупартијске сарадње, односно да је контакте са представницима западноевропских социјалиста званично успостављала партија,²⁵ ван официјалних државних органа. Међутим, у пракси то је несумњиво био део и државне политике, а државни званичници, посебно југословенска дипломатска представништва, играли су веома важну, чак одлучујућу, улогу у трасирању пута у том правцу и стварању погодних услова за успостављање контаката и развијање сарадње двеју страна. Начин односа југословенских комуниста и западноевропских социјалиста одвијао се на више нивоа, како званичних тако и незваничних. У питању су биле честе обостране званичне посете партијских делегација или појединаца, али и незваничних боравака партијских и државних званичника који су неретко обављали веома поверљиве и деликатне задатке. Тако су ови односи у првој половини 1950-их година по много чему представљали и један посебан вид неофицијалне југословенске дипломатије.²⁶

Лабуристичка партија Велике Британије представљала је највећу и најутицајнију партију некомунистичке левице у Западној Европи, која је почетком 1950-их још увек држала власт. Иза ње су у том тренутку стајале веома успешне реформе и велики утицај међу социјалистима широм света. Британски лабуристи су већ посећивали Југославију и раније,²⁷ али су садржајнији и интензивнији односи успостав-

25 За односе са страним партијама и покретима 1950. године формирана је специјална Спољнополитичка комисија ЦК КПЈ. Ову улогу је од 1953. године преузела Комисија за међународне односе и везе Социјалистичког савеза радног народа Југославије (ССРН).

26 Miletić, „Political Parties and Movements as Alternative Options for Yugoslavia's Policy of International Cooperation”, 333–352.

27 Архив Југославије (АЈ), Фонд 836, Канцеларија маршала Југославије (КМЈ), 1–2–а/120, Пријем британских лабуристичких посланика и подсекретара у Британској влади Џ. Хенрија, С. Бинга и Џ. Ворда Сноуса код маршала Тита, (Београд), 6.9.1946, 1–4; АЈ, 836, 1–2–а/121, Пријем британског лабуристичког посланика Кони Зилија-

љени 1950. године, када је прва велика званична делегација ове партије дошла у Београд.²⁸ Делегација је била на високом нивоу, а предводили су је генерални секретар, Морган Филипс, и председник Извршног одбора, Сем Вотсон. Том приликом британски лабуристи су обишли значајне градове и фабричка постројења у Југославији, упознали се са функционисањем друштва и система, водили садржајне разговоре са највишим југословенским руководиоцима и званичницима, укључујући и пријем код Јосипа Броза Тита 18. септембра.²⁹ Ове посета је представљала веома важан искорак југословенског руководства у свет, посебно међу социјалистима. Поред тога што је ишла у корист позитивном представљању Југославије на Западу, она је имала и конкретне последице на одређене тајне потезе југословенског вођства на терену спољне политике. Наиме, успостављени односи појединих високих југословенских руководиоца са британским лабуристима, попут Милована Ђиласа и Владимира Дедијера, ускоро ће бити искоришћени за њихов одлазак у Лондон на тајне преговоре почетком 1951. са лабуристичким кабинетом премијера Клемента Атлија око британске и западне помоћи у наоружању Југославији.³⁰

Посета југословенских функционера Милована Ђиласа и Владимира Дедијера Лондону јануара-фебруара 1951. допринели су разбијању многих предрасуда британске јавности према Југославији, па чак и оних конзервативних кругова. За то су посебно била заслужна ближа познанства са лабуристима. Тако о Ђиласовој појави међу Британцима бригадир Фицрој Маклин у једном телеграму пише: „Све у свему он је оставио одличан утисак и имам осећај да је овај непосредни контакт много учинио за разбијање сумње многих конзервативаца у вези

куса код маршала Тита, Београд, 7.9.1946; АЈ, 836, 1-2-а/122, Пријем британског лабуристичког посланика Џона Плетс Милса код маршала Тита, Београд, 8.1.1947; АЈ, КМЈ, 1-2-а/124, Пријем групе британских парламентарца, лабуристичких посланика код маршала Тита, Београд, 6.10.1947; АЈ, 836, 1-2-а/128, Пријем члана британског парламента Кони Зилијакуса код маршала Тита, Београд, 4.9.1949; АЈ, 836, 1-2-а/130, Пријем бившег посланика британског парламента Кони Зилијакуса код маршала Тита, Београд, 3.4.1950.

28 Čedomir Štrbac, „Britanski laburisti u Jugoslaviji”, *Međunarodni problemi* 4/1987, 543–551; Александар В. Милетић, „Пријем делегације британских лабуриста код маршала Тита у оквиру њихове прве посете Југославији, 1950. године”, *Токови историје* 1/2011, 137–164.

29 АЈ, Фонд 507, Савез комуниста Југославије (СКЈ), Комисија за међународне односе и везе ЦКСКЈ (КМОВЦКСКЈ), IX/133/II-1, Састанак чланова Извршног одбора НФ Југославије са делегацијом Лабуристичке странке Велике Британије, одржан 8. и 9. септембра у Београду; АЈ, 507, IX/133/II-1, Велика Британија, Састанак чланова Извршног савета Народног фронта Југославије са представницима Лабуристичке странке Велике Британије, 15.9.1950.

30 Vladimir Dedijer, *Veliki buntovnik Milovan Đilas. Prilozi za biografiju*, (Beograd: Prosveta, 1991), 353–370; Милетић, *Преломна времена*, 116–132; Милетић, *Титов емисар Милован Ђилас*, 325–360.

Титовог режима”.³¹ Тако су се срдачни односи са британским лабури-стима, са повременим осцилацијама, задржали и наредних година, али до нових узајамних посета званичних партијских делегација није дошло у скорије време, и поред југословенских напора у том правцу. Лабуристи су изгубили на изборима и октобра 1951. године отишли са власти, а на њихово место вратили су се конзервативци са Черчиллом на челу. То је знатно умањило интензитет односа британских лабури-ста и југословенских комуниста, али и подстакло британску опрезност с обзиром на брзу промену политичких догађаја (Стаљинова смрт и стабилизација југословенске спољне политике наредних година).³²

Француска социјалистичка партија (званично име: Француска секција радничке интернационале/Section Française de l' Internationale Ouvrière – SFIO), била је веома јака и утицајна западноевропска социјалистичка партија. У новонасталој Четвртој француској републици после Другог светског рата француски социјалисти су кратко време били на власти, али су веома брзо прешли у опозицију (иако су још почетком 1950-их на месту председника републике имали свог човека Венсана Ориола). Југословенски комунисти су са француским социјалистима успоставили интензивније контакте 1951. године, када је

31 АЈ, 836, I-3-6/948, Писмо Фицроја Маклина Чарлсу Пику, 31.1.1951.

32 Више о односима британских лабуриста и југословенских комуниста у првој половини 1950-их, видети: Милетић, *Преломна времена*, 95–142; АЈ, 507, IX/133/II-1, Састанак чланова Извршног одбора НФ Југославије са делегацијом Лабуристичке странке Велике Британије, одржан 8. и 9. септембра у Београду; АЈ, 507, IX/133/II-1, Састанак чланова Извршног савета Народног фронта Југославије са представницима Лабуристичке странке Велике Британије, 15.9.1950; АЈ, 507, IX/133/II-1, Разговор маршала Тита и представника енглеске Лабуристичке странке, Београд, 18.9.1950; АЈ, 507, IX/S/a-4, Записник са састанка спољно-политичке комисије ЦК КПЈ, 28.2.1951, (Утисци друга Ђиласа са пута по Енглеској); АЈ, 507, IX/133/II-17, Велика Британија, Извештај Владимира Дедијера о боравку у Великој Британији, 27–29.11.1951; АЈ, 507, IX/133/II-30, Велика Британија, Делегација Лабуристичке партије Велике Британије на Конгресу Народног фронта, 29.1–26.2.1953; АЈ, 507, IX/133/II-31, Преписка поводом предлога о размени активиста ЛБПВ и ССРНЈ, 3.2.1953–15.12.1954; АЈ, 507, IX/133/II-35, Велика Британија, Клемент Атли у Југославији, 3–23.8.1953, 24.1–1.10.1953; АЈ, 507, IX/133/II-37, Велика Британија, Белешка о односима са Лабуристичком партијом, почетак 1954; Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије (ДАМСПРС), Политичка архива (ПА), 1954, ф. 20, д. 42508, Забелешка о разговору друга амбасадора и друга Ј. Петрића са председником И. О. Лабуристичке партије Wilfrid Burke-ом, секретаром Morgan Phillips-ом, председником спољно-политичког комитета Sem Watson-ом и начелником спољно-политичког комитета Saul Rose-ом, на вечери 10. фебруара 1954; АЈ, 507, IX/133/II-78, Велика Британија, Биографије чланова Извршног одбора Лабуристичке партије који полазе за Југославију 6. августа 1955. и програм посете; АЈ, 507, IX/133/II-78, Велика Британија, Извештај о посети чланова Извршног одбора Лабуристичке партије Велике Британије dr Edith Summerskill и Jack Cooper, 6–27.8.1955; АЈ, 507, IX/133/II-79, Велика Британија, Фабијанска школа на Црвеном отоку код Ровиња, 29.8–12.9.1955; АЈ, 507, IX/133/II-124, Велика Британија, Jennie Lee у Југославији, 9–15.12.1956.

договорена и организована прва званична посета делегације SFIO Југославији. Раније су одржавани незванични контакти око годину дана, углавном на индивидуалном нивоу преко партијских представника са обеју страна. На јесен 1951. организовано је неколико посета нижих представника SFIO, у октобру, новембру и децембру, што је више било у знаку „сондирања” терена са француске стране, него нека озбиљнија варијанта контакта. До озбиљнијег и садржајнијег развоја односа дошло је тек пролећа 1952, када је стигла висока делегација SFIO састављена од репрезентативних личности, коју је предводио Ги Моле, генерални секретар партије.³³ Ова посета делегације француских социјалиста представљала је не само прекретницу у односима између двеју партија, већ се на њу ван сумње гледало и као на важан спољно-политички искорак Југославије, с обзиром на то који је углед, иако у опозицији, SFIO уживала не само у Француској, већ и у Европи, а преко Социјалистичке интернационале и у свету. Тада је делегацију примио и Тито, као и низ других југословенских званичника.³⁴ Односи између двеју страна наредних година су настављени у пријатељском духу, али без већег продубљивања сарадње, како се тада тумачило без коначног усаглашавања „форми” сарадње, па су и поред добре воље и ангажовања југословенске стране остали на нивоу индивидуалних посета или преписки водећих личности. Овакав темпо односа југословенских комуниста и SFIO у ово време може се објаснити и лошим стањем у редовима француских социјалиста, као и општом незавидном ситуацијом, произведеном перманентном унутрашњом кризом, у којој се нашла Четврта француска република.³⁵

Трећа велика западноевропска некомунистичка партија са којом су у ово време успостављени односи била је Социјалдемократска партија Немачке (Sozialdemokratische Partei Deutschlands – SPD). Односи са

33 АЈ, 507, IX/30/II–17, Посета делегације SFIO Југославији, од 26. марта до 2. априла 1952.

34 АЈ, 507, IX/30/II–17, Разговор Јосипа Броза Тита и представника француских социјалиста, 31.12.1952. Стенографске белешке; АЈ, 507, IX/30/II–17, Француска, Записник од 26. марта 1952. о разговору између чланова делегације француске социјалистичке партије и чланова Политбироа ЦК КПЈ.

35 Више о односима са француским социјалистима, видети: Милетић, *Преломна времена*, 143–171; АЈ, 507, IX/30/II–8, Белешка о сарадњи са SFIO, 1951; АЈ, 507, IX/30/II–13, Посета делегације SFIO Југославији, од 22. новембра до 5. децембра 1951. године; АЈ, 507, IX/30/II–11, Састанак делегације Француске социјалистичке странке са члановима Извршног одбора Народног фронта Југославије, 4.12.1951. Стенографске белешке; АЈ, 507, IX/30/II–17, Посета делегације SFIO Југославији, од 26. марта до 2. априла 1952; АЈ, 507, IX/30/II–44, Посета André Philip-а Југославији, од 6. до 26. септембра 1954. године; АЈ, 507, IX/30/II–45, Забелешка о разговору Едварда Кардеља са Guy Mollet-ом, 22.10.1954; ДАМСРПС, ПА, 1954, ф. 23, д. 413632, Забелешка о боравку у Југославији André Philip-а; АЈ, 507, IX/30/II–66, Делегација SFIO у Југославији, од 6. до 16. септембра 1956. године).

немачким социјалдемократима били су можда и најсложенији и најнеизвеснији од свих других контаката југословенских комуниста са западноевропским социјалистима. Везе су на примарном нивоу успостављене током 1951, а интензивнији облик односа отпочео је тек током 1952. године. Односе са SPD у назначеном периоду карактерисала је коректност, али и константно неповерење које је долазило са немачке стране. Основне разлоге за овакав резервисан однос вођства SPD према југословенским комунистима требало би тражити у два чињеницама: прво, SPD је била странка изразито антикомунистичке оријентације, па је било каква ближа сарадња са Југославијом могла довести до компромитације њене политике у немачкој јавности, док је други разлог био много конкретније природе и лежао је у југословенској помоћи и финансирању извесних нових социјалистичких партија које је у очима вођства SPD и тадашњег генералног секретара, Курта Шумахера, изгледало као „поткопавање” позиција немачких социјалдемократа у самој СР Немачкој. Наиме, у периоду од 1950. до 1952. из Југославије су тајно помагани бивши немачки комунисти и њихова Независна радничка партија Немачке (Unabhängige Arbeiterpartei Deutschlands – UAPD/UAP), новооснована партија социјалистичког профила на коју вођство SPD није гледало са симпатијама.³⁶ У тону опреза одржаваће се односи између двеју страна и после гашења UAPD, посебно у периоду након Стаљинове смрти и југословенске постепене нормализације односа са источним блоком. Ново руководство SPD је током целе прве половине 1950-их година, а и касније, са југословенским комунистима одржавало коректне, чак и присне, али у сваком моменту уздржане и опрезне односе, који би се могли описати као игра „топло-хладно”, што југословенском руководству није нимало одговарало, па су на моменте то и отворено показивали.³⁷

36 Aleksandar V. Miletić, „Balancing Trust: Yugoslav Communists and German Social Democrats (SPD) 1950–1953”, *Istorija 20. veka* 1/2024.

37 О југословенским односима са немачким социјалдемократима у првој половини 1950-их, видети: АЈ, 507, IX/87/II-16, СР Немачка, Материјал о посети посланика SPD Југославији, 8.3.1951; АЈ, 507, IX/87/II-54, Извештај о мишљењу неких чланова партијског председништва SPD о Југославији, 6.12.1951; АЈ, 507, IX/87/II-67, Забелешка о разговору амбасадора ФНРЈ у Бону М. Ивековића са Оленхауером и Шумахером, 2.7.1952; АЈ, 507, IX/87/II-70, СР Немачка, Став SPD према Југославији, 9.8.1952; АЈ, 507, IX/87/II-80, СР Немачка, Неки коментари истакнутих руководиоца SPD о Југославији, 18.11.1952; АЈ, 507, IX/87/II-84, СР Немачка, Белешка о разговору о посети делегације СПД Југославији, 1952; АЈ, 507, IX/87/II-98, СР Немачка, Забелешка о разговору М. Пијаде и М. Ивековића са председником SPD Оленхауером и замеником Милијесом, 16.6.1953; АЈ, 507, IX/87/II-126, СР Немачка, Забелешка о разговору другова Едварда Кардеља, Владимира Бакарића, Ивековића и Вратуше са председником SPD Ollenhauer-ом, замеником председника Meilles-ом чланом председништва Wehner-ом, 26.10.1954, на вечери у Амбасади ФНРЈ у Бону; АЈ, 507, IX/87/II-128, Извештај о ставу SPD по најважнијим питањима унутрашње и спољне политике, 1954; ДАМСПРС, ПА, 1956, ф. 59, д. 41228, Телеграм МИП-у, Бон,

Посебна „група“ западноевропских социјалиста са којима је у реченом периоду успостављена пријатељска и веома интензивна сарадња јесу партије из скандинавских земаља. У скандинавским земљама социјалдемократе су после Другог светског рата и обнове политичког живота однеле победу и преузеле власт, али се нису на њој задржале у свим земљама подједнако. У Финској и Данској су веома брзо прешле у опозицију, док су се у Норвешкој и Шведској на власти одржале готово две деценије. Последње поменуте земље су играле, међутим, кључну улогу у овом делу Западне Европе, па су њихове левичарске владе веома погодовале Југославији да развије сарадњу са њима. Та сарадња је у првој половини 1950-их имала узлазну путању и представљала је једну од важнијих „база“ југословенске спољне политике, посебно у северном делу континента. Односи са Радничком (лабуристичком) партијом Норвешке (Det norske Arbeiderparti – DNA/AP) били су можда најинтензивнији, најсрдачнији и најсадржајнији, па је тако на интерним партијским седницама из овог периода закључивано да је „за разлику од осталих партија у Скандинавским земљама, па и многих других, ова партија ишла најдаље у контактима са нама“.³⁸ Контакти са норвешким лабуристима успостављени су 1951, а исте године је и прва репрезентативна делегација DNA посетила Југославију.³⁹ Уз повремене осцилације, пријатељски односи југословенских комуниста и норвешких лабуриста су настављени и током наредних година, па је тако октобра 1954. делегација ССРНЈ посетила Норвешку и била гост Радничке партије. И ту није био крај посетама, него је поново октобра наредне године нова делегација ССРНЈ отпутовала у ову земљу. Односи са норвешким лабуристима у првој половини 1950-их су несумњиво представљали врло важан сегмент тадашње југословенске спољне политике, а пошто је DNA у то време била на власти, сарадња са овом партијом значила је практично и сарадњу са норвешком државом.⁴⁰

Ништа слабијег интензитета и срдачности нису били ни односи југословенских комуниста са Шведском социјалдемократском партијом (Sveriges socialdemokratiska arbetareparti – SAP). Односи са овом

26.1.1956; ДАМСПРС, ПА, 1956, ф. 59, д. 43932, Телеграм МИП-у, Бон, 15.3.1956; ДАМСПРС, ПА, 1956, ф. 59, д. 49180, Телеграм МИП-у, Бон, 9.6.1956; ДАМСПРС, ПА, 1956, ф. 59, д. 411343, Телеграм МИП-у, Бон, 2.7.1956.

38 АЈ, 507, IX/S/a-19, О досадашњим везама са социјалистима (од почетка – укључујући и 1953), 31.12.1953.

39 International Institute of Social History (IISH), ICFTU/ITUC Archives, ARCH00622, 3030, Посета норвешке делегације Југославији.

40 Александар В. Милетић, „Југословенски комунисти и норвешки лабуристи 1951–1956“, *Токови историје* 2/2022, 101–124; IISH, Socialist International Archive, ARCH01340–853, Однос норвешке партије према СКЈ, 10.3.1953; АЈ, 507, IX/92/II–33, Материјал о посети председника СИВ Е. Кардеља и председника Сабора НР Хрватске В. Бакарића Норвешкој, од 3. до 10. октобра 1954; АЈ, 507, IX/92/II–48, Материјал о боравку делегације ССРНЈ у Норвешкој, 16–24.10.1955.

партијом успостављени су када и са норвешким лабуристима, а карактеристични су били по веома садржајним теоретским полемикама и индивидуалним посетама норвешких социјалдемократа Југославији.⁴¹ Поменућемо у овом контексту јавну полемику између Родољуба Чолаковића и Каја Бјорка, секретара SAP за спољнополитичке односе, која се водила на страницама партијске штампе на обема странама.⁴² Контакти у знатно мањем интензитету одвијали су се са социјалдемократским партијама Данске и Финске. Југословенски односи са Данском социјалдемократском партијом (Socialdemokraterne или Socialdemokratiet – SD) били су у овом периоду више на нивоу формалности и случајних и незваничних посета појединаца, него на било ком значајнијем званичном нивоу. До извесних озбиљнијих наговештаја сарадње дошло је тек средином 1952, али до битнијих помака за наредних неколико година није дошло, што не значи да контакти нису били коректни, па и срдачни.⁴³ Сличним интензитетом одвијали су се односи југословенских комуниста и са Финском социјалдемократском партијом (Suomen sosialidemokraattinen puolue – SDP). Односи са овом партијом били су доста површни, иако су били редовни. Таква ситуација би се могла доста једноставно објаснити финском уздржаношћу због близине СССР-а и геостратешког положаја који је заузимала Финска на северу Европе.⁴⁴

Поред великих социјалистичких партија са којима су југословенски комунисти почетком 1950-их успоставили односе, било је и оних мањих, али не мање значајних и у овом периоду веома корисних

41 Aleksandar V. Miletić, „The Relationships between Yugoslav Communists and Scandinavian Socialists in the Light of Yugoslav Sources (1950–1953)”, *Acta Histriae* 1/2019, 75–87; Милетић, *Преломна времена*, 203–206; IISH, Socialist International Archive, ARCH01340–853, Став шведске партије према југословенским комунистима.

42 AJ, 507, IX/125/II–16, Прилози на тему „Социјализам и демократија” објављени у Шведској и Југославији према договору СКЈ и СДРП Шведске.

43 AJ, 507, IX/23/II–2, Белешка о разговору Љ. Ковачевића са потпредседником СДП Данске, Андерсеном, 11.9.1952; AJ, 507, IX/23/II–3, Забелешка о разговору делегације југословенских новинара са председником СДП Данске, 2.9.1952; AJ, 507, IX/23/II–4, Забелешка о разговору Љ. Ковачевића, отправника послера, са потпредседником СДП Данске А. Андерсеном и председником Х. Хендтофтом, 18.11.1952; AJ, 507, IX/23/II–5, Писмо у вези посете председника владе и СДП Данске, 13.2.1954.

44 AJ, 507, IX/29/II–2, Забелешка о разговору посланика у Финској П. Здравковића са функционерима Социјалдемократске партије Финске, 23.5.1951; AJ, 507, IX/29/II–3, Социјалдемократска партија Финске, 1951; AJ, 507, IX/29/II–4, Материјал о доласку делегације СДП Финске у Југославију, 1951; AJ, 507, IX/29/II–6, Декларација о принципима СДП Финске, 28.2.1952; AJ, 507, IX/29/II–7, Забелешка о разговору О. Ђикића, секретара посланства ФНРЈ у Хелсинкију, са Лескиненом, генералним секретаром СДП Финске, 12.10.1952; AJ, 507/29/II–9, Две забелешке разговора О. Ђикића, секретара посланства ФНРЈ у Финској са В. Пускалаом, в. д. Генералног секретара СДП Финске, 21.4 и 5.5.1953; AJ, 507, IX/29/II–11, Односи са појединим партијама, 1954.

партија за сарадњу у Западној Европи. Ту пре свега треба поменути Социјалистичку партију Белгије (Parti Socialiste belge/Belgische Socialistische Partij – PSB/BSP), са којом је успостављена изузетно пријатељска сарадња у времену о којем говоримо. Незванично, сарадња и контакти са појединцима из Социјалистичке партије Белгије отпочели су још 1950, али је званична сарадња кренула у лето 1952. у време када је висока делегација PSB посетила Југославију.⁴⁵ Главна карактеристика ове сарадње била је та што званичници белгијске партије нису скривали симпатије, а неретко и јавно хвалили Југославију и југословенску спољну политику. Поменућемо само неке од угледних људи PSB који нису крили наклоност Југославији, попут Виктора Ларока, Макса Бизеа, Жозе Бракоа, Пол Анри Спака и др.⁴⁶ Поред белгијске партије, од мањих пријатељски настројених партија требало би такође поменути и Социјалдемократску партију Швајцарске (Sozialdemokratische Partei der Schweiz –SPS), са којом су контакти успостављени 1950. године. Главну улогу у успостављању и развијању контаката играо је генерални секретар SPS, Жил Амбер-Дроз. Међутим, наклоњеност Амбер-Дроза и у неку руку и вођства SPS није значило да у јавности швајцарске социјалдемократе нису имале одређену меру, па и уздржаност према југословенској политици, што је пак било у зависности од политичке ситуације.⁴⁷ Ипак, обе наведене партије, иако релативно мале, својим утицајем су у појединим ситуацијама знатно помагале Југославији, посебно у међународним социјалистичким организацијама, попут COMISCO и касније Социјалистичке интернационале.

45 АЈ, 507, IX, 11/II–19, Делегација СП Белгије у посети Југославији, од 11. јула до 2. августа 1952.

46 АЈ, 507, IX/11/II–11, Забелешка о разговору Милована Ђиласа са Лео Коларом, чланом Бироа СП Белгије, и Ван Ремортелом, социјалистичким сенатором, 13.9.1951; АЈ, 507, IX/11/II–19, Делегација СП Белгије у посети Југославији, од 11. јула до 2. августа 1952; АЈ, 836, I–2–а/12, Пријем делегације Социјалистичке партије Белгије код маршала Тита, Блед, 30.7.1952; АЈ, 836, I–2–а/12, Пријем делегације Социјалистичке партије Белгије код маршала Тита, Блед, 30.7.1952; АЈ, 507, IX/11/II–22, Преписка Комисије за међународне односе ЦК СКЈ и Посланства ФНРЈ у Белгији, у вези позива СП Белгије да пошаље делегацију на Конгрес Народног фронта Југославије; АЈ, 507, IX/11/II–31, Боравак делегације ССРНЈ у Белгији, 1954; АЈ, 507, IX/11/II–31, Састанак са Бироом Социјалистичке партије Белгије, 19.9.1954; АЈ, 507, IX/11/II–31, Састанак у Бироу PSB, 6.10.1954; АЈ, 507, IX/11/II–39, Извештај о боравку групе од 22 обласна секретара Белгијске социјалистичке партије, од 20. до 30. септембра 1955; АЈ, 507, IX/11/II–44, Делегација СП Белгије Југославији од 10. до 15. априла 1956.

47 АЈ, 507, IX/124/II–2, Забелешка о разговору са Жилом Амбером-Дрозом, 1. и 22.2.1951; АЈ, 507, IX/124/II–3, Забелешка о разговору Радована Урошева са разним личностима политичког живота Швајцарске, 12.6.1951; АЈ, 507, IX/124/II–8, Посета Жила Амбера-Дроза, генералног секретара Социјалдемократске партије Швајцарске Југославији, у априлу 1951. (29.3–6.1951); АЈ, 507, IX/124/II–10, Забелешка о разговору Радована Урошева са Kissel Brutschi, председником удружења социјалдемократских жена Швајцарске, 3.8 1951.

Међу партијама које нису биле наклоњене Југославији свакако треба поменути Холандску радничку (лабуристичку) партију (Partij van de Arbeid – PVDA). Основна замерка холандских лабуриста односила се на непостојање демократије у Југославији, као и на апсолутну власт комуниста, што је и њихове односе са југословенским руководством доводило у питање.⁴⁸ На овом месту такође би требало поменути и релативно слабе и неразвијене односе са италијанским социјалистима, односно са два водећим партијама у тој земљи, Социјалистичком партијом Италије (Partito Socialista Italiano – PSI) и Социјалдемократском партијом Италије (Partito Socialista Democratico Italiano – PSDI).⁴⁹ Као партију која је долазила из још једне западне пограничне државе, важно је поменути и Социјалдемократску партију Аустрије (Sozialdemokratische Partei Österreichs – SPÖ), која је била утицајан и доминантан фактор у својој земљи, али са којом су односи успостављени тек 1953. и показивали су више уздржанији него иоле пријатељски однос са југословенским комунистима.⁵⁰

Поред засебних односа са већим и мањим западноевропским социјалистичким и социјалдемократским партијама, посебно се треба осврнути на односе југословенских комуниста и најважније и најутицајније међународне социјалистичке организације Социјалистичке интернационале. Социјалистичка интернационала (СИ) формирана је у лето 1951,⁵¹ на оснивачком конгресу у Франкфурту (од 30. јуна до 3. јула) и у њу су као чланице ушле све значајније светске социјалистичке и социјалдемократске партије. Њен претходник био је Комитет ме-

48 IISH, Socialist International Archive, ARCH01340–853, Писмо Алфреда Мозера (Partij van de arbeid) Braunthalu из СИ, о односу PVDA према Југославији, 4.2.1953; АЈ, 507, IX/40/III–1, Чланци објављени у „De Stem” о Југославији, 9.9.1950; АЈ, 507, IX/40/III–2, Дешеше, 13.10.1950; АЈ, 507, IX/40/III–3, Извештај о Социјалистичкој унији Холандије, 24.10.1950; АЈ, 507, IX, 40/III–6, Белешка о социјалистичкој унији Холандије, 18.1.1951.

49 АЈ, 507, IX/48/V–1, Извештај о тенденцији развитака у Социјалдемократској партији и дешеше, 25.2.1952; АЈ, 507, IX/48/V–2, Забелешка о разговору Велебита, посланика ФНРЈ у Риму и представника Социјалистичке партије Јулијске Крајине, 29.7.1952; АЈ, 507, IX/48/V–5; Извештај о ситуацији у PSDI, PSI и „Autonomi-i Socialista” и изјаве Матеотија, 4.3.1953.

50 IISH, Socialist International Archive, ARCH01340–853, Односи SPÖ према СКЈ, 5.3.1953; АЈ, 507, IX/6/II–50, Материјал о боравку аустријске социјалистичке новинске редакције у Југославији, 22.9.1953; АЈ, 507, IX, 6/II–51, Забелешка о разговору С. Фејића са В. Водаком, послаником Аустрије, 13.10.1953; АЈ, 507, IX, 6/II–52, Забелешка о разговору са аустријским послаником Водаком, 14.10.1953; АЈ, 507, IX/6/II–53, Забелешка о разговору са аустријским послаником Водаком, 2.11.1953; АЈ, 507, IX, 6/II–54, Извештај о Конгресу Социјалистичке партије Аустрије, 1.12.1953; АЈ, 507, IX/6/II–56, Забелешка о разговору са Алфредом Микшом, народним послаником и чланом Председништва Социјалистичке партије Аустрије, 14.12.1953.

51 АЈ, 507, IX/144/XXXIV–7, Материјал о оснивачком конгресу Социјалистичке интернационале у Франкфурту, од 27. јуна до 3. јула 1951. године.

ђународне конференције социјалиста (шпан. Comité de la Conferencia Socialista Internacional – COMISCO),⁵² који је практично дао одрешене руке будућим чланицама СИ да свака независно и по својој потреби оствари сарадњу са југословенским комунистима, иако је донео званичан став да као организација „не предузима никакве кораке и не доноси резолуцију у погледу развоја догађаја у Југославији”.⁵³ Тако је, у већој или мањој мери, касније и поступано. Неке од чланица СИ су интензивно сарађивале са југословенском партијом, док су неке биле изразити противници те сарадње (свака из свог разлога), саботирајући често и све врсте покушаја да југословенска партија приступи овој утицајној и угледној организацији.

Однос према спољнополитичким питањима

Како је напред поменуто, главни разлог успостављања контаката и сарадње југословенских комуниста и западноевропске некомунистичке (социјалистичке) левице лежао је у спољнополитичким питањима, односно у заједничкој опасности која је у том периоду обема странама претила са Истока. Стога је било сасвим природно да се и овај аспект политике наметао као природни оквир за развој поменутих односа. Период који обухвата прву половину 1950–их година био је по том питању доста динамичан и у том погледу за Југославију, али добрим делом и за Европу, по много чему преломан. У том смислу, посебно из југословенске перспективе, прва половина наведене деценије била је на неки начин и судбоносна. Тих година су заправо ударени темељи и постављена траса будуће југословенске спољне политике ванблоковског усмерења и ангажовања на пољу спољнополитичке „еквилибристике” у односу на велике силе. Централни догађај била је Стаљинова смрт марта 1953, која свакако фигурира у овом периоду као сила која је југословенско спољнополитичко клатно померала од радикалне заострености до споре и постепене, али постојане нормализације односа са СССР-ом. По много чему је дала печат времену о којем говоримо, а самим тим и односима са западноевропском левицом.

Пуни противуречја и импрегнирани грчевитом динамиком догађаја, дешавања која су испунила прву половину 1950–их година давала су посебан тон међународним односима, посебно на тлу Европе. Свака земља имала је своје интересе и гледања на политику, градећи

52 До оснивања Социјалистичке интернационале, главну реч међу социјалистичким партијама и покретима у свету водио је COMISCO, који је у лето 1951. године прерастао у нову организацију под именом Социјалистичка интернационала (Imlay, *The Practice of Socialist Internationalism*, 307-417).

53 AJ, 507, IX/144/XXXIV-6, Извештај Denisa Healey-а са састанка COMISCO-а у Лондону, 2-4. 3.1951.

тима сплет „рукаваца“ у односу на блокове предвођене СССР-ом и САД, док је Југославија, позиционирајући и издижући своју политику изван континента и на нивоу светских струјања, морала водити рачуна и о СССР-у и о САД и о Европи, али све више и о „остатку“ света оличеног у пробуђеним државама далеког истока Азије, а касније и Африке. Тиме је своје „балансирање“ у том периоду довела до врхунца, па је и политика према западноевропским социјалистима била нијансирана, зависно како од ситуације тако и од расположења супротних страна.

Европа је после Другог светског рата била оштро подељени континент на два блока. Западна Европа и њене државе биле су укључене у западни блок (са појединим нијансама у „формама“) и западни систем безбедности кроз Атлантски пакт (НАТО). У том погледу њихова, може се рећи и колективна, политика према Истоку и совјетском блоку била је у главним цртама непријатељска. Међутим, сложеност односа европских држава према том питању латентно је и константно била присутна, испољавајући сву комплексност и све нијансе и разлике узроковане историјским, геостратешким или пак неким другим чиниоцима који су обликовали погледе, ставове и гледишта сваке земље посебно на овај проблем. Југославија је свакако морала водити рачуна о осетљивости и финесама политика европских држава, нарочито руководства западноевропских партија које су готово свака понаособ заступале, експлицитно или имплицитно, своје позиције и становишта.

С друге стране Југославија је на самом почетку деценије јасно поставила главне смернице своје политичке доктрине: независност малих земаља у односу на блокове и велике силе, екви дистанца према блоковски подељеном свету и право на сопствени и индивидуални пут у социјализам сваког народа и државе.⁵⁴ У односу на ове постављене и задате оквире, југословенско руководство се другачије постављало у различитим политичким и геостратешким околностима и ситуацијама и према политици западноевропских и других социјалиста у свету. Тако је Кардељ сажето поручио француским социјалистима приликом њихове посете Југославији 1952. године да је Југославија за „очување независности од иностраних утицаја и помагање социјалистичких снага“.⁵⁵ У том смислу политика Југославије сводила се на покушаје успостављања пријатељских, коректних или пак подношљивих односа где год је то било могуће, па и у Западној Европи,

54 Jadranka Jovanović, *Jugoslavija u Ujedinjenim nacijama 1945–1953*, (Београд: ISI, 1985); Векић, *Jugoslavija u Hladnom ratu*, 37–58; Милован Ђилас, *Савремене теме*, (Београд: Борба, 1950); „Говор одржан у Специјалном комитету ОУН“, *Борба*, 2.12.1951; „Говор одржан на VI заседању Генералне скупштине ОУН“, *Борба*, 15.12.1951; Милован Ђилас, *О агресивном притиску влада совјетског блока против Југославије*, (Београд: Борба, 1951).

55 АЈ, 507, IX/30/II–17, Записник од 26. марта 1952. о разговору између чланова делегације француске социјалистичке партије и чланова Политбироа ЦК КПЈ.

држећи се јасно постављеног ванблоковског курса. Своју политику је од краја 1940-их стриктно везала за Организацију уједињених нација, остајући на дистанци од свих војно-политичких савеза. Тако је Јосип Броз Тито искористио прилику да у једној ситуацији белгијским социјалистима, на питање како би се Југославија поставила према Европи ако би дошло до агресије са Истока, прецизно објасни: „Ми не можемо бити потпуно по страни... Наше учествовање је делимично и индиректно, јер добијамо наоружање, и састоји се у томе да би ми били у случају агресије, било на нашу земљу било на неку другу у Европи, на страни Европе. Разуме се, без писмених пактова. То је наша морална обавеза, јер ми смо земља мира која се кроз Уједињене нације бори против сваке агресије. Ту своју сарадњу ми гледамо кроз ОУН, а не ван Уједињених нација”.⁵⁶ Такав став према не само социјалистима, већ и према Западу уопште, који је јасно стављао до знања: сарадња да, прикључивање не!, представљао је основни репер у политици Југославије у свим контактима са западноевропском левицом тих година.

Неагресивно настројену југословенску политику Милован Ђилас је француским социјалистима отворено образложио кроз конкретан пример потенцијалне ситуације: „Ако СССР нападне Европу, онда ми идемо у рат. Ако пак САД нападне СССР, онда ћемо ми размишљати. Ми нећемо никада ићи у никакав агресивни рат”.⁵⁷ Порука коју је Ђилас упутио представницима SFIO прилично је прецизно објашњавала политику и став које је југословенска страна заступала. Наиме, Југославију нису занимали блокови нити идеолошка или ма која друга „блискост”, већ конкретни поступци који би у датој ситуацији или кршили или поштовали принцип за који се она залагала.

Међутим, у периоду о којем је реч, посебно првих година до Стаљинове смрти, опасност са Истока је била исувише реална да би се одбијали веома тесни одбрамбени и други „савезнички” аранжмани са Западом. Поменули смо већ помоћ у наоружању и улогу коју су у томе имали британски лабуристи. Наиме, британски лабуристи су, као и британска политика уопште, гајили радикални антисовјетски став, па су примарно кроз ту „диопртрију” и посматрали југословенске комунисте. Посета делегације Лабуристичке партије из септембра 1950. понудила је Југословенима добру шансу да тај догађај и везе, које су притом направљене, искористе. Лични односи Милована Ђиласа које је тада био остварио са водећим лабуристима допринели су томе да након доласка у Лондон јануара 1951, а по питању преговора око помоћи у наоружању, буду одмах примљени код британског премијера Кле-

56 АЈ, 507, IX/11/II-19, Разговор Јосипа Броза Тита са делегацијом белгијских социјалиста, 30.7.1952.

57 АЈ, 507, IX/30/II-17, Записник од 26. марта 1952. о разговору између чланова делегације француске социјалистичке партије и чланова Политбироа ЦК КПЈ.

мента Атлија, који им је безрезервно помоћ одобрио. Био је то ван сумње гест помоћи антисовјетској политици једне државе, што су југословенски комунисти и делегати код Атлија добро знали. Читава њихова тадашња посета Лондону била је са британске стране организована у том духу.⁵⁸ Предавање које је Милован Ђилас одржао у Краљевском институту за спољне послове (Chatham House) на тему југословенско-совјетских односа изазвало је велико интересовање, па је домаћин предавања том приликом поручио: „Од највеће је важности да ми у овој земљи потпуно разумемо шта се данас догађа у Источној Европи и природу подвојености која је навела Коминформ, инспирисан од СССР-а, да води против Југославије веома интензивну кампању која је застала само на самој ивици рата. Посета господина Ђиласа овој земљи стога је веома добродошла и ми смо срећни што се он вечерас налази овде где ће говорити пред скупом људи који се живо интересују за његов предмет излагања...”.⁵⁹

Посебно питање у контексту политике према СССР-у и Атлантском пакту било је питање положаја Европе, према којој су западноевропске социјалистичке партије или појединци гајили изнијансиране ставове. Наиме, полазећи од сопствених интереса, које су диктирала како историјски тако и геостратешки услови, свака партија је суштински заступала националну политику својих земаља, што је с друге стране чинила и јасно и отворено стављала до знања и Југославија. Тако су британски лабуристи, гледајући све то из своје перспективе, у суштини били склонни становишту да је у основи британске и америчке политике да се спречи немачко-совјетско приближавање.⁶⁰ С друге стране пак немачке социјалдемократе су биле веома осетљиве на питање Европе, што је мање или више значило и положај тада разједињене Немачке. Руководство SPD је увек и у свакој ситуацији имало у виду могућности реинтеграције Немачке, па је у складу са таквим становиштем и водило своју политику. Због тога је SPD у западним круговима и сматрана „суверенистичком” или боље речено „индепендистичком” партијом у односу на оба блоковска војна савеза, мада се у врху социјалдемократа никада није доводило у питање немачко припадање западном блоку, нити се у

58 ДАМСПРС, Строго поверљива политичка архива (СППА), 1951, ф. 3, д. 559, Телеграм Брилеја МИП-у од 11.2.1951; ДАМСПРС, СППА, 1951, ф. 3, д. 408, Телеграм Брилеја од 22.2.1951; ДАМСПРС, ПА, 1951, ф. 23, д. 41067, Телеграм Брилеја од 19.1.1951; ДАМСПРС, СППА, 1951, ф. 3, д. 6, Телеграм Леа Матеса, 4.1.1951; АЈ, 507, IX/S/c-394, Позивно писмо Chatham House-а Миловану Ђиласу за предавање, 28.12.1950; АЈ, 507, IX/S/c-394, Дискусија са предавања Милована Ђиласа у Chatham House-у, 30.1.1951.

59 АЈ, 507, IX/S/c-394, Дискусија са предавања Милована Ђиласа у Chatham House-у, 30.1.1951, 1.

60 АЈ, 507, IX/133/II-55, Разговор П. Кнежевића са S. Rose и секретаром италијанске амбасаде F. Vacchetti-ем, 29.12.1954.

јавности напуштао доследни како антисовјетски тако и антикомунистички курс.⁶¹ Белгијски социјалисти, па и француски, имали су визију уједињене Европе, под покровитељством западног блока, па су важили као „проамерички” политички чинилац на европској политичкој сцени.⁶² Скандинавски социјалисти су били у специфичном геостратешком положају северног „крила” Атлантског пакта усмереног према СССР-у, па су њихови представници, који су већином били на власти, морали да одржавају равнотежу у спољној политици, али су, без обзира на различите „струје”, проамеричке, проевропске или пак проскандинавске, чврсто били уклопљени у западни систем безбедности усмерен против СССР-а.⁶³ С друге стране, Југославија је, држећи се чврсто своје позиције и зацртане „доктрине”, у свему томе на неки начин видела облик локалне политике у односу на глобално стање и према разноразним облицима и идејама европске „интегралистичке” политике, веома често пласираних од стране западноевропских социјалиста, показивала умерен и благ став.⁶⁴

Излагање Југославије на светску сцену, а посебно тенденције ка приближавању азијским социјалистима и њиховој антиколонијалној политици, довело је југословенско вођство у незгодну ситуацију сукоба са интересима западноевропских социјалиста који су на азијском, све више бившем колонијалном, „терену” били предвођени британским лабуристима. И поред званичних „срдачних” и пријатељских односа са југословенским комунистима, у овом случају британски лабуристи су отворено показали другачије лице. Наиме, у питању је била ситуација учешћа представника СКЈ на Првој азијској социјалистичкој конференцији, регионалној организацији која је окупљала партије и покрете социјалиста из азијских земаља, јануара 1953.⁶⁵ Југословенску делегацију је предводио Милован Ђилас, а од стране домаћина су у-

61 Лакер, *Историја Европе 1945–1992*, 113.

62 Aleksandar V. Miletić, „Yugoslav Communists and Belgian Socialists 1950–1956”, *Токови историје* 3/2021, 121–143.

63 Aleksandar V. Miletić, „The Relationships between Yugoslav Communists and Scandinavian Socialists in the Light of Yugoslav Sources (1950–1953)”, *Acta Histriae* 1/2019, 75–87; Александар В. Милетић, „Југословенски комунисти и норвешки лабуристи 1951–1956”, *Токови историје* 2/2022, 101–124.

64 Милетић, *Преломна времена*, 60–61.

65 У својим мемоарима Милован Ђилас је забележио: „Ми смо били једини комунистички гости на Конференцији. Поред тога је иза нас стајала двострука побуна – против Хитлера и против Стаљина: ова друга побуна, са свежим, антибирокупским идејама самоуправљања, навешћивала је демократске излазе из комунизма, спајање социјализма и слободе. И ми вођство – или бар знатан део вођства – такође смо тада у то веровали: зар би, иначе, неко други могао да верује, ако сами не бисмо веровали? Због тога је наша делегација уживала на Конференцији – по мом суду – углед и улогу већу и од британских лабуриста које је предводио К. Атли: с нама су се консултовале две водеће делегације – индијска и бурманска” (*Ђилас, Влада и побуна*, 253).

живали велико поштовање и углед као земља која се бори за права потлачених народа, што је неминовно међу делегацијом Социјалистичке интернационале, коју је предводио Клемент Атли, изазвало подозрење, не само због третирања југословенских комуниста, већ и због потенцијалне опасности југословенске ванблоковске политике на „свежем”, тек ослобођеном, азијском простору.⁶⁶

Стаљинова смрт 5. марта 1953. означила је почетак југословенског „заокрета” у правцу нормализације односа са СССР-ом и источним блоком,⁶⁷ што је на Западу, па и међу западноевропским социјалистима, изазвало одређене сумње, као и подозрење у правцу могућности враћања Југославије у источни блок. Несумњиво је да је питање нормализације југословенско-совјетских односа било приоритет и централна тачка југословенске спољне политике у овом периоду. У наредним годинама ће такве тенденције и доћи до степена реализације, па је процес нормализације односа са СССР-ом резултирао најпре званичном државном посетом Никите Сергејевича Хрушчова Југославији, маја и јуна 1955, а затим и посетом Јосипа Бриза Тита СССР-у, јуна 1956, што је пољуљане односе између двеју земаља у великој мери унапредило, побољшало и вратило у стање обостраног политичког уважавања.⁶⁸ Крупни глобални догађаји у то време, почевши од дестаљинизације у СССР-у, преко изборних промена у САД и доласка администрације Двајта Ајзенхауера, до „мађарске револуције” 1956, наметали су југословенском руковођству посебан тип динамике у спољној политици и помног праћења догађаја у међународним односима.⁶⁹ Требало је пажљиво пратити потезе великих сила САД и СССР-а и одмеравати ситуације њихових односа, водити рачуна о светској позицији Југославије и њене политике, али и о Европи и стању у политици посебно западних држава.

Међутим, све ово није битније утицало на динамику односа западноевропских социјалиста са југословенским комунистима, на размену искустава и мишљења, обостраних контаката, посета, сусрета и уопште на целокупну сарадњу која у односу на ранији период није битније изгубила на интензитету. Нови догађаји су несумњиво у многим аспектима утицали на обогаћивање односа, а у појединим случа-

66 Милетић, *Преломна времена*, 81–84; Jovan Čavoški, „Ideološki prijatelj iz daleka: Jugoslavija i Azijska socijalistička konferencija” *Istorija 20. veka* 1/2019, 139–160; Aleksandar V. Miletić, „The Role of Milovan Đilas at the Asian Socialist Conference in Rangoon, 1953”, *Токови историје* 3/2020, 117–137.

67 Radoica Luburić, *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953–1956*, (Podgorica: Istorijski institut Crne Gore, 1999); Андрей Б. Едемский, *От конфликта к нормализации. Советско-югославские отношения в 1953–1956. годах*, (Москва: Наука, 2008); Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat. Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944–1974)*, (Beograd: Arhipelag, 2014).

68 Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat*, 188–239.

69 Анатолий С. Анিকেев, *Как Тито от Сталина ушел: Югославия, СССР и США в начальный период „холодной войны” (1945–1957)*, (Москва: ИС РАН, 2002).

јевима и на јачање сарадње, па и на продубљивање пријатељства, али су, зависно од ситуације, често умели и да изнесу на површину амбивалентност, неодлучност, па и захлађење односа. Промена светских, посебно европских, геостратешких односа и ситуација унела је несумњиво и нове моменте у сагледавању интереса, поимању актуелних политичких токова, схватању друштвених, идеолошких, економских и одбрамбених чинилаца и важности међусобних прожимања и утицаја на реалне политичке и међудржавне односе.

Питање друштвеног система, демократије и парламентаризма

Југословенске комунисте и западноевропске социјалисте делила је једна веома озбиљна препрека, а то је питање демократије, унутрашњег политичког уређења, па и развоја социјализма. Ако се она и могла привремено „заобићи“ када су у питању били спољнополитички односи, на дугорочном путу питање идеологије било је ван сваке сумње кључно питање за продубљивање сарадње.

Све западноевропске социјалистичке и социјалдемократске партије без изузетка баштиниле су и програмски заступале демократски вишестраначки (плуралистички) систем, односно парламентарну демократију. Партиципирајући у таквим системима у својим државама, западноевропски социјалисти су прихватили и капиталистички социоекономски поредак као базични. Пошто су све државе Западне Европе, за разлику од оних у совјетском блоку, биле капиталистичке парламентарне демократије, свака иоле успешнија реформа социјалиста сводила са на социјалистичке интервенције, мање или више видљиве, без промене основе самог друштва. Такође, социјалисти на Западу и у западним системима излазили су периодично на изборе, односно политичко „тржиште“ где су проверавали своје учинке или задобијали гласове грађана за своје програме. На основу тога су у доброј мери и водили политику, како унутрашњу тако и спољну. За разлику од њих, југословенски комунисти и њихова партија (Комунистичка партија Југославије, касније Савез комуниста Југославије) су држали сву власт у својим рукама, без плуралистичко-вишестраначког живота, са спроведеним револуционарним мерама и изграђеним социјалистичким системом. Другим речима, југословенска партија била је партија револуционарног типа која је у датим историјским и политичким околностима остварила сарадњу са некомунистичким (социјалистичким и социјалдемократским) и парламентарно-демократским партијама Западне Европе. Једина тачка која их је у тим околностима спајала јесте заједничко припадање левици, али први револуционарној и комунистичкој, а други демократској и социјалистичкој.

Југословенски комунисти су се, нема сумње, успостављањем контаката и сарадње са западноевропским социјалистима суочили са деликатним идеолошким изазовом. У том погледу разлике су биле очигледне и у појединим ситуацијама су представљале озбиљан проблем. Наиме, нека од руководства западних социјалистичких партија су ову разлику узимали као озбиљну препреку у сарадњи, посебно на међународним форумима попут Социјалистичке интернационале, где због блокаде неких социјалиста (као што су холандски лабуристи) из поменутих разлога југословенска партија није могла бити примљена. Међутим, највећи број руководства западноевропских социјалиста су, и поред постојања овог проблема, на Југославију гледали са симпатијама, као на земљу која, поред тога што се супротставила СССР-у и источном блоку, својим властитим снагама гради социјализам, који је од почетка 1950-их почео да добија и оригиналне југословенске карактеристике. Због тога им је Југославија била више него занимљиви „експеримент“, чије искуство су неретко желели да упознају или чак и преузму, па су на југословенски социјализам гледали са радозналешћу.

Тако су британски лабуристи, приликом посете Југославији септембра 1950, и поред разлика у погледу социјализма (они су у Британији спроводили социјалистичке мере, а у Југославији су комунисти изграђивали социјалистички систем) били упознати са процесом који се спроводио, посећивали фабрике, градове, разговарали са највишим званичницима и размењивали искуства. Чињеница је, како нам документи говоре, да том приликом лабуристи нису разумели тек започети југословенски систем радничког самоуправљања, начин на који се управља привредом, делегира моћ итд. Међутим, и поред тога слика о Југославији била је у основи позитивна и таква је и пренесена у Британију.⁷⁰ Француски социјалисти су, за разлику од британских лабуриста, показали мало више разумевања не само за изградњу југословенског социјализма, већ и за мере које су југословенски комунисти почели да примењују у то време. Штавише, француски социјалисти су у појединим тренуцима упозоравали југословенско вођство да прерано спроводи неке од мера, попут нагле либерализације и децентрализације. Из записника са састанка са француским социјалистима можемо да прочитамо разне ставове Ги Молеа, генералног секретара SFIO. Тако у записнику стоји: „Француски социјалисти су пре свега марксисти. Они сматрају да марксизам није идеологија него метод. Они се придржавају марксизма у свим својим економским и политичким анализа-

70 АЈ, 507, IX/133/II-1, Састанак чланова Извршног одбора НФ Југославије са делегацијом Лабуристичке странке Велике Британије, одржан 8. и 9. септембра у Београду; АЈ, 507, IX, 133/II-1, Састанак чланова Извршног савета Народног фронта Југославије са представницима Лабуристичке странке Велике Британије, одржан 15.9.1950.

ма. То, међутим, није случај са свим социјалистима на Западу. Али, чињеница, што на пример скандинавски социјалисти или лабуристи одбацују марксизам не значи за француске социјалисте да они не би могли сарађивати са њима на интернационалном плану. Наводи пример када су скандинавски социјалисти отворено рекли француским социјалистима да они нису марксисти, али да су спремни да иду на заједничку акцију. Као потврду марксистичког основа Социјалистичке партије Француске наводи (Ги Моле – прим. АМ), међутим, чињеницу да у легитимацијама чланова Социјалистичке партије Француске стоји да је база њихове акције марксистичка.”⁷¹

За неке западне социјалисте Југославија је буквално била „terra incognita”, као што је то била за скандинавске социјалдемократе. Иако су показивали и неговали наглашене пријатељске односе према Југославији, посебно према политици, али и према систему, долазећи у ситуацију размене искустава са југословенским вођама и теоретичарима, скандинавски социјалисти су умели да покажу отворену критику и система и социјализма у Југославији. Тако се 1953. године на страницама партијске штампе СКЈ и Шведске социјалдемократске партије развила оштра и темељна полемика између Родољуба Чолаковића и Каја Бјорка, шведског социјалдемократског првака и секретара партије за спољнополитичка питања. Poleмика Чолаковић–Бјорк значајна је по томе што је кроз њу дотакнут низ питања важних за разумевање разлика, пре свега на пољу идеологије. Тема ове полемике носила је назив „социјализам и демократија”.⁷² Главна тачка око које су се „ломила копља” тицала се питања функције и значаја једнопартијског система с једне и парламентарне демократије с друге стране.⁷³ Прецизније речено, у фокусу је било питање могућности да плуралистичка демократија западног типа једног дана заживи и у Југославији. Основно становиште са којег је наступао Родољуб Чолаковић била је теоријска поставка о западном типу демократије као „буржоаском типу” који има функцију заштите постојећег капиталистичког система, служећи му као политичка „надградња”. Насупрот тој врсти демократије стоји социјалистичка демократија пролетерског типа, као посебан вид демократског система који се тренутно изграђује у Југославији. Пошто је, према Чолаковићу, циљ радничке класе да превазиђе западни „буржоаски” тип демократије и изгради нови „пролетерски” тип социјалистичке демократије, та нова демократија има „ексклу-

71 АЈ, 507, IX/30/II-17, Записник од 26. марта 1952. о разговору између чланова делегације француске социјалистичке партије и чланова Политбироа ЦК КПЈ.

72 АЈ, 507, IX/125/II-16, Прилози на тему „Социјализам и демократија” објављени у Шведској и Југославији према договору СКЈ и Социјалдемократске партије Шведске.

73 Miletić, „The Relationships between Yugoslav Communists and Scandinavian Socialists in the Light of Yugoslav Sources (1950–1953)”, 77.

живни карактер”, до сада непознат у друштвеном развоју, јер радничкој класи безусловно даје сва права у одлучивањима. Чолаковић је заступао став, који је како смо већ напоменули био важан део југословенске спољнополитичке доктрине, по којем свака земља има право на сопствени пут у социјализам, па пошто је и југословенској и шведској страни заједнички циљ изградња социјализма, за остварење тог циља није у свим земљама неопходан једнопартијски систем, већ то зависи од ситуације у свакој земљи посебно.⁷⁴

Становиште које је заступао Кај Бјорк било је потпуно другачије од оног које је заступао Чолаковић. Основна разлика између југословенских комуниста и шведских социјалдемократа коју је Бјорк истицао лежала је у различитом схватању теорије марксизма, коју Југословени узимају и примењују круто и утопијски, за разлику од Швеђана који јој приступају на далеко флексибилнији начин, водећи рачуна о реалним могућностима и условима. Из тога произилазе и основне разлике, како у приступу изградњи социјализма тако и у самом схватању социјализма и демократије. Насупрот југословенском схватању једнопартијског система, Швеђани се залажу за политичко деловање у оквиру постојећег модела вишестраначке демократије и демократског парламентарног начина политичког деловања као једног система вредности чијих би се правила требало поуздано држати. Такође, насупрот југословенском моделу пролетерске социјалистичке демократије, шведске социјалдемократе истичу модел „државе благостања” (Welfare State,) одбацујући, притом, како теоријски тако и у пракси оштру класну борбу, залажући се за остваривање социјалистичких циљева путем постепених промена, поправљања и ублажавања, а не укидања капиталистичког система.⁷⁵

Питање парламентаризма и парламентарне демократије било је озбиљно питање преко којег поједини западни социјалисти нису желели да пређу. Такав је случај био са немачким социјалдемократама, посебно у време Курта Шумахера (умро 1952), непоустљивог и одлучног генералног секретара SPD, за којег је Југославија била само обична једнопартијска комунистичка диктатура. Генерално, став SPD, и поред поздрављања југословенског супротстављања совјетском блоку, био је да је идеолошка разлика велика и да би требало радити на ублажавању „диктатуре” у Југославији.⁷⁶ Питање функционисања

74 AJ, 507, IX/125/II-16, Прилози на тему „Социјализам и демократија” објављени у Шведској и Југославији према договору СКЈ и Социјалдемократске партије Шведске.

75 Miletić, „The Relationships between Yugoslav Communists and Scandinavian Socialists in the Light of Yugoslav Sources (1950–1953)”, 78–80.

76 AJ, 507, IX/87/II-54, Мишљење SPD функционера о Југославији, 6.12.1951; AJ, 507, IX/87/II-66, Забелешка о разговору амбасадора ФНРЈ у Бону, др. Младена Ивеко-

једнопартијског система у Југославији и проблем прихватања тог система као „демократског“ од стране западних социјалиста потезали су се веома често у међусобним посетама. Тако је Ги Моле овај проблем поставио и у разговору са Титом, приликом посете Југославији 1952, када је поручио: „На Западу, где постоје социјал-демократски, револуционарни социјалистички покрети и масе, вас могу још увек бркати са Коминформом, зато што могу сматрати да је код вас држава инструмент Партије, пошто је једнопартијски систем... За напредне људе на Западу било би важно кад би сте могли да им објасните да се ви и у теоретском смислу диференцирате од коминформистичке концепције и да је по вашем схватању једнопартијски систем и диктатура Партије уствари један прелазан систем који није сам себи циљ”.⁷⁷

Уз све наведено, питање демократских слобода, политичких посебно, било је такође веома важно у односима са западним социјалистима. Најеклатантнији пример негативног реаговања готово свих западних социјалистичких партија и појединаца био је „случај Ђилас“, јаунуара 1954, односно смењивање Милована Ђиласа са свих државних и партијских функција и уклањање из јавног живота у земљи. Овај потез југословенског руководства на Западу је безмало доживљен као повратак у стаљинизам и источни блок, тим пре што је Ђилас био задужен за односе и везе са партијама и покретима у свету, па тако и са западноевропским социјалистима, са којима је неретко одржавао веома присне и пријатељске односе. Тако је у западној јавности, и посебно у круговима социјалиста и социјалдемократа, „случај Ђилас“ тумачен као напад на демократију, либералне реформе у Југославији, индивидуалне политичке слободе и као напад на гушење развоја плурализма и сл.⁷⁸ Мада овај догађај није битније утицао на промену односа западноевропских социјалиста према Југославији и њеном руководству, он је ипак одражавао очигледан друштвени и, пре свега идеолошки, јаз између двеју страна које, осим повремених заједничких спољнополитичких интереса, мало шта имају заједничког.

Закључак

Сарадња југословенских комуниста и западноевропске некомунистичке левице, која је значила корпус социјалистичких, социјалдемократских и лабуристичких партија, представљала је у првој половини 1950-их година веома важан спољнополитички канал за излазак из

вића са прваком SPD Куртом Шумахером, 26.6.1952; АЈ, 507, IX/87/II-70, Став SPD према Југославији, 9.8.1952.

77 АЈ, 507, IX/30/II-17, Разговор Јосипа Броза Тита и представника француских социјалиста, 31.3.1952.

78 Милетић, *Преломна времена*, 225-252.

изолације у којој се Југославија нашла после сукоба са источним блоком и СССР-ом. Успостављањем комуникација и веза са свим великим западноевропским социјалистичким партијама и појединцима (британским лабуристима, француским социјалистима, немачким социјалдемократима, белгијским социјалистима, шведским и норвешким социјалдемократима, швајцарским социјалистима и др.) Југославија је ван сваке сумње отворила једно посебно поглавље у историји своје дипломатије. Сарадња са западноевропским социјалистичким партијама у много чему је у овом периоду значила и комуникацију и односе са читавом Западном Европом, јер су бројне од ових партија често биле на власти у својим земљама или представљале утицајну и моћну опозицију. Све тачке спајања и раздвајања југословенских комуниста и западних социјалиста, које су односи у овом периоду избацили на површину, биле су за југословенско вођство без сумње веома драгоцено искуство не само у вођењу спољне политике кроз бурна времена Хладног рата, већ и у изградњи особеног социјалистичког система и посебне ванблоковске политике као основног југословенског спољнополитичког курса и једног од „заштитних знакова” током целокупне историје постојања социјалистичке Југославије. Међутим, сарадња између двеју поменутих страна ипак је, и поред добре воље која је често обострано показивана, представљала сарадњу два у суштини супротна света и супротна погледа, како у идеолошком тако и у политичком смислу. Југославију је на ову сарадњу натерала ситуација одвајања од источног блока, где је природно по свом систему и владајућој идеологији припадала, док је за западноевропске социјалисте она представљала својеврсни „ексклузивитет” односа са једним непослушним вођством из Источне Европе и „лагера”, чије је самостално и самосвојно поимање политике, али и идеологије, могло да користи у појединим политичким ситуацијама. У суштини, однос југословенских комуниста и западноевропских социјалиста представљао је само један сегмент односа Југославије и Запада.

Sources and Literature

- Arhiv Jugoslavije: Fond 507, Savez komunista Jugoslavije; Fond 836, Kancelarija maršala Jugoslavije.
- Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije: Fond Politička arhiva; Fond Strogo poverljiva politička arhiva.
- International Institute for Social History, ICFTU/ITUC, Amsterdam.
- Anikeev, Anatolii S. *Kak Tito ot Stalina ushel: Jugoslaviia, SSSR i SShA v nachalni period „kholodnoi voiny” (1945–1957)*. Moskva: IS RAN, 2002. (Russian Cyrillic)
- Balkanski pakt 1953/1954*, priređivači dr Milan Terzić, dr Mihajlo Basara, Nemanja Milošević, Miljan Milkić, DMITAR Tasić i Tatjana Lečić. Beograd: Vojnoistorijski institut, 2005.
- Banac Ivo. *Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*. Zagreb: Globus, 1990.
- Bekić, Darko. *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949–1955*. Zagreb: Globus, 1988.
- Bogetić, Dragan. *Jugoslavija i Zapad 1952–1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*. Beograd: Službeni list SRJ, 2000.
- Bogetić, Dragan. *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*. Beograd: ISI, 1990.
- Bogetić, Dragan. *Nesvrstanost kroz istoriju. Od ideje do pokreta*. Beograd: Zavod za užbenike, 2019.
- Bogetić, Dragan. *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike 1956–1961*. Beograd: ISI, 2006.
- Childs, David. *The Two Red Flags. European Social Democracy and Soviet Communism since 1945*. London–New York: Routledge, 2002.
- Coates, David. *The Labour Party and the Struggle for Socialism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1975.
- Čavoški, Jovan. „Ideološki prijatelj iz daleka: Jugoslavija i Azijska socijalistička konferencija”, *Istorija 20. veka* 1/2019, 139–160.
- Čavoški, Jovan. *Jugoslavija i kinesko-indijski konflikt 1959–1962*. Beograd: INIS, 2009.
- Dedijer, Vladimir. *Izgubljena bitka Josifa Visarionoviča Staljina*. Sarajevo: Svjetlost, Prosvjeta, Oslobođenje, 1969. (Cyrillic)
- Dimić, Ljubodrag. *Jugoslavija i Hladni rat. Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944–1974)*. Beograd: Arhipelag, 2014.
- Dimić, Natalija. „In Search of an Authentic Position: The First Phase of Political and Ideological Cooperation between Yugoslavia and West European Left, 1948–1953”, *Acta Histriae* 1/2019, 55–74.

- Đilas, Milovan. *O agresivnom pritisku vlada sovjetskog bloka protiv Jugoslavije*. Beograd: Borba, 1951.
- Đilas, Milovan. *Savremene teme*. Beograd: Borba, 1950.
- Đilas, Milovan. *Vlast i pobuna*. Beograd: Književne novine, 1991.
- Edemskii, Andrey B. *Ot konflikta k normalizatsii. Sovetsko-yugoslavskie ot-nosheniya v 1953–1956. godah*. Moskva: Nauka, 2008.
- Eley, Geoff. *Forging Democracy. The History of the Left in Europe, 1850–2000*. New York: Oxford University Press, 2002.
- Hamilton, Malcolm B. *Democratic Socialism in Britain and in the Sweden*. Basingstoke: MacMillan Press, 1989.
- Imlay, Talbot C. *The Practice of Socialist Internationalism. European Socialists and International Politics, 1914–1960*. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Jovanović, Jadranka. *Jugoslavija u Ujedinjenim nacijama 1945–1953*. Beograd: ISI, 1985.
- Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. Zbornik radova sa naučnog skupa, priredio Đoko Tripković*. Beograd: ISI, 1999.
- Kemseke, Peter Van. *Towards an Era of Development. The Globalization of Socialism and Christian Democracy 1945–1965*. Leuven: Leuven University Press, 2006.
- Kritidis, Gregor. *Linkssocialistische Opposition in der Ära Adenauer. Ein Beitrag zur Frühgeschichte der Bundesrepublik Deutschland*. Hannover: Offizin, 2008.
- Laker, Volter. *Istorija Evrope 1945–1992*. Beograd: CLIO, 1999.
- Laković, Ivan. *Zapadna vojna pomoć Jugoslaviji 1951–1958*. Podgorica: Istorijski institut Crne Gore, 2006.
- Luburić, Radoica. *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953–1956*. Podgorica: Istorijski institut Crne Gore, 1999.
- Mijatov, Nikola, „Jugoslavija i Socijalistička internacionala (1951–1954)”, *Tokovi istorije* 1/2022, 239–259. (Cyrillic)
- Mijatov, Nikola, „Milovan Đilas i britanski laburisti 1950–1955”, *Istorija 20. veka* 2/2015, 27–43.
- Mijatov, Nikola. *Milovan Đilas i evropski socijalisti 1950–1958*. Beograd: ISI, 2019.
- Mijatov, Nikola. „The Case of Milovan Djilas and the European Socialists 1954–1958”, *Istorija 20. veka* 2/2019, 217–238.
- Miletić, Aleksandar V., „Balancing Trust: Yugoslav Communists and German Social Democrats (SPD) 1950–1953”, *Istorija 20. veka* 1/2024.
- Miletić, Aleksandar V., „Jugoslovenski komunisti i norveški laburisti 1951–1956”, *Tokovi istorije* 2/2022, 101–124. (Cyrillic)
- Miletić, Aleksandar V. „Political Parties and Movements as Alternative Options for Yugoslavia’s Policy of International Cooperation”, in: *On the Fault Lines of European and World Politics: Yugoslavia between Alliances and Neutrality/Non-Alignment*. Srđan Mičić, Jovan Čavoški (eds.), 282–356. Belgrade: INIS, 2022.

- Miletić, Aleksandar V. *Prelomna vremena. Milovan Đilas i zapadnoevropska socijalistička i socijaldemkratska levica 1950–1954*. Beograd, INIS, 2019. (Cyrillic)
- Miletić, Aleksandar V., „Prijem delegacije britanskih laburista kod maršala Tita u okviru njihove prve posete Jugoslaviji 1950”, *Tokovi istorije* 1(2011), 137–164.
- Miletić, Aleksandar V. „The Relationships between Yugoslav Communists and Scandinavian Socialists in the Light of Yugoslav Sources (1950–1953)”, *Acta Histriae* 1/2019, 75–87.
- Miletić, Aleksandar V., „The Role of Milovan Đilas at the Asian Socialist Conference in Rangoon, 1953”, *Tokovi istorije* 3/2020, 117–137.
- Miletić, Aleksandar V. *Titov emisar Milovan Đilas. Diplomatsko-pregovaračke i spoljnopolitičke aktivnosti 1943–1953*. Beograd: INIS, 2021.
- Miletić, Aleksandar V., „Unrelized Nordic Dream’. Milovan Đilas and the Scandinavian Socialists”, *Tokovi istorije* 3/2015, 89–104.
- Miletić, Aleksandar V., „Yugoslav Communists and Belgian Socialists 1950–1956”, *Tokovi istorije* 3/2021, 121–143.
- Padgett, Stephen, William E. Paterson. *A History of Social Democracy in Postwar Europe*. New York: Longman, 1991.
- Režek, Mateja. „Milovan Djilas and the British Labour Party 1950–1960”, *Prispevki za novejšo zgodovino* 3/2018, 58–78.
- Sassoon, Donald. *One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century*. London–New York: I. B. Tauris, 2010.
- Štrbac, Čedomir, „Britanski laburisti u Jugoslaviji”, *Međunarodni problemi* 4/1987, 543–551.
- Štrbac, Čedomir. „Britanski laburisti u Jugoslaviji 1950”. U: *Jugoslovensko-britanski odnosi, Yugoslav-british Relations*, saopštenja sa okruglog stola, održanog 23–25. septembra 1987. godine u Kragujevcu, povodom 150 godina od dolaska prvog britanskog konzula u Srbiju, urednik Petar Kačavenda. Beograd: ISI, 1988. 331–341.
- Štrbac, Čedomir. *Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemalja. Sukob KPJ i Informbiroa*. Beograd: Prosveta, 1984.
- Štrbac, Čedomir. *Svedočanstva o 1948*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1989.
- Velike sile i male države u hladnom ratu 1945–1955. Slučaj Jugoslavije*, priredio Ljubodrag Dimić. Beograd: Filozofski fakultet, Arhiv SCG, INIS, 2008.
- Životić, Aleksandar. *Jugoslovensko-sovjetske vojne suprotnosti (1947–1957). Iskušenja savezništva*. Beograd: Arhipelag, INIS, 2015. (Cyrillic)
- Životić, Aleksandar. *Vašingtonska konferencija 1951*. Beograd: Zavod za udžbenike, INIS, 2015. (Cyrillic)

Summary

Aleksandar V. Miletić

ON THE NEW IDEOLOGICAL FIELD: YUGOSLAV COMMUNISTS AND WESTERN EUROPEAN NON-COMMUNISTS LEFT IN THE FIRST HALF OF THE 1950s

Abstract: The paper presents an analysis of the insufficiently treated topic related to the relationship between the Yugoslav communists and the non-communist (non-Stalinist, socialist and social democratic) left in Western Europe during the first half of the 1950s, a period when Yugoslavia made strong efforts to break out of its foreign policy isolation and seek its place in the international Cold War order. The relations of Yugoslav communists with the Western European non-communist left represented a complex ideological challenge within the overall cooperation of a socialist country like Yugoslavia with Western capitalist countries.

Keywords: Yugoslav communists, Western European left, Yugoslavia, Western Europe, Cold War

After the Yugoslav-Soviet conflict, Yugoslavia was forced to look for alternative ways out of isolation. In the early 1950s, the Yugoslav leadership had to start cooperation with the West, which was compromising for a socialist country like Yugoslavia. For this reason, the Yugoslav leadership initiated contacts and connections with the Western European non-communist left, *i.e.* Western European socialist and social democratic parties. In a short time, contacts were established with all major Western European socialist and social democratic parties, as well as smaller but important and influential ones. Thus, in the first half of the 1950s, the Yugoslav communists achieved very intensive cooperation with the British Labour Party, German Social Democrats, French Socialists, Belgian Socialists, Scandinavian Social Democrats, Swiss Socialists, etc. These relations between Yugoslav communists and Western European socialists took place during a very complex period in Yugoslav foreign policy, from the time of the most dramatic isolation to the normalization of foreign policy in the years after Stalin's death. In the mid-1950s, relations between Yugoslav communists and Western European socialists and social democrats meant in practice the relationship between Yugoslavia and Western Europe. The most intensive cooperation was established with the British Labour Party, the French Socialists, the Belgian Socialists and the Scandinavian Social Democrats, while the cooperation with some parties such as the German Social Democratic Party was at a restrained level. The common interest of the cooperation between Yugoslav communists and Western European so-

cialists was the danger that threatened from the East from the USSR and its bloc of states, while in many other fields, such as ideology, there were great differences.